

функционально-семантического поля, ядром которого являются грамматические средства, а периферией – лексические. Под редакцией А. В. Бондарко опубликована серия монографий «Теория функциональной грамматики» в 6 томах, оказавшая большое влияние на развитие грамматических исследований в России.

Петербургская школа функциональной грамматики – это научное направление, в котором, несмотря на возможные различия в трактовках частных проблем (научная школа соединяет по-разному мыслящих ученых), существует общность фундаментальных исходных позиций и целей исследования. Общность заключается: 1) в направленности анализа прежде всего на изучение самого содержания рассматриваемых категорий, 2) в таком соотношении этого содержания с формой языкового выражения, которое стремится выявить воздействие формы на представление актуализируемой семантики, 3) в стремлении изучить взаимодействие разноуровневых языковых средств, участвующих в реализации рассматриваемых семантических функций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола (значение и употребление): пособие для студентов / А. В. Бондарко. – М.: Просвещение, 1971. – 239 с.
2. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики : Язык интерпретации. Идеи времени / А. В. Бондарко. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001. – 260 с.
3. Бондарко А. В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / А. В. Бондарко. – СПб.: Наука, 2005. – 480 с.
4. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко, Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин, Е. Е. Корди, К. П. Сильницкий, В. С. Храковский, С. Н. Цейтлин, М. А. Шелякин. – Л.: Наука, 1990. – 264 с.
5. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л., 1984. – 245 с.

АННОТАЦИЯ

Арцебашева О. В. Глагольные категории в концепции функциональной грамматики А. В. Бондарко

Статья посвящена анализу взглядов А. В. Бондарко на проблему грамматических категорий глагола с точки зрения функциональной грамматики. Дано лингвистическое трактование

исследуемой проблематики. Сделаны выводы про анализ категорий в лингвоисториографическом аспекте.

Ключевые слова: глагольные категории, функциональная грамматика, темпоральные отношения, функционально-семантическое поле.

SUMMARY

Artsebasheva O. V. Verbal categories in A. V. Bondarko's conception of functional grammar

The article is dedicated to A. V. Bondarko's understanding of the question of the verbal categories from the point of view of functional grammar. The linguistic interpretation of the problem under analysis is considered in this paper. High emphasis is placed on the results of the linguistic-historiographical analysis of these categories.

Key words; verbal categories, functional grammar, temporal relations, functional-semantic field.

*О.І. Баранова
(Горлівка)*

УДК 811.111+ 81'342

ПРОСОДИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ПОБУДОВИ ДИСКУРСУ

На жаль, сьогодні дослідження в галузі фонетики дещо втратили цікавість і лише невелика кількість лінгвістів займається дослідженнями мови та мовлення з боку зору фонетики, що видно з огляду фахових та інших видань з мовознавства. Дослідження в галузі практичної та теоретичної грамматики, лексикології, стилістики тексту та психолінгвістики здаються більш привабливими. Але це не означає, що фонетика та пов'язані з нею питання досконало вивчені. На початку нового тисячоліття фонетичний аспект мовлення, особливо проблеми просодичної організації мовлення, набувають нової актуальності. Тому дану статтю хотілося б присвятити проблемам просодичної організації тексту та комунікативні стратегії побудови дискурсу. На нашу думку, дослідження даної проблеми тісно пов'язано з прагматикою дискурсу та психолінгвістикою. Сьогодні мовознавчі дослідження вже вийшли за межі однієї галузі мовознавства, лише комплексне дослідження може дати плідний результат.

Коло питань мовознавства можна умовно звести до трьох традиційних питань: як улаштована мова, як розвивається мова та як функціонує мова. Усі існуючі галузі мовознавства в тій чи іншій мірі торкаються та розвиваються в межах вищезгаданих питань.

Традиційно мовознавство до початку минулого століття цікавилось питанням «як розвивається мова?». З появою «Курсу загального мовознавства» Ф. де Сосюра мовознавці звернулись до питань «як улаштована мова» та «як функціонує мова». Об'єктом дослідження стала система мови в синхронії, на відміну до панувавшого до Ф. де Сосюра діахронічного напрямку досліджень.

Не викликає сумнівів той факт, що мова є засобом комунікації. В свою чергу, комунікація позначає обмін інформацією. Іншими словами, мова слугує засобом створення, збереження та передачі інформації. Таким чином, вивчення комунікації неможливе без відповіді на найсуттєвіше питання – що є інформацією, яких видів вона буває, яким чином і за допомогою яких засобів вона передається. В даній статті під текстом розуміється будь-який твір мовленнєвої діяльності людини [2, с.86]. Текст розглядається як лінгвістично реалізована елементарна комунікативна одиниця, яка має інтерпелятивний та апелятивний характер [2, с.86]. За авторкою, інтерпелятивність тексту полягає в встановленні взаємопорозуміння між співрозмовниками, а апелятивність полягає в здатності використання текстів до спонукання адресата до певних мовленнєвих або інших дій.

Мова є знаковою системою, на чому наполягав Ф. де Сосюр. Іншими словами, для здійснення акту комунікації люди використовують певний мовний код. За теорією інформації, задля успішної комунікації комуніканти мають використовувати однаковий код. Останні дослідження в галузі теорії інформації показали, що швидкість передачі інформації становить 300.000 біт за секунду, коли як людина може сприйняти лише 50 біт інформації за секунду [4, с.36]. За логікою, 5/6 інформації втрачається, тому що швидкість передачі інформації в 6 разів перевищує швидкість її переробки. Але, і це здається парадоксальним, інформація практично не втрачається. За даними фахівців [4, с.36], сприйняття та лінгвістична інтерпретація мовного повідомлення лише частково базується на акустичному сигналі. Мовний сигнал є настільки складною багаторівневою структурою, що прийом, сприйняття та лінгвістична інтерпретація його до теперішнього часу недостатньо досліджені. Інформація практично не втрачається завдяки просодичній організації мовлення. Якось М. Горький, підкреслюючи важливість просодичної організації мовлення, сказав, що немає значення, що промовляється, має значення як промовляється.

Комунікація має два різновиди, вербальний та невербальний. В залежності від мети комунікації мовець обирає той чи інший різновид. Просодія відноситься до невербальних засобів комунікації.

Традиційно в межах радянської фонетичної школи інтонаційна система англійської мови розглядається, як єдність таких компонентів: ритм, швидкість мовлення, гучність, тембр (якість голосу), наголос, мелодика та паузація [6, с. 11]. Слід зазначити, що серед фахівців немає єдиної точки зору стосовно кількості компонентів інтонаційної системи [1, с. 83]. В залежності від розуміння комунікативної вартості тих чи інших компонентів, розгляду фонетичного явища на акустичному чи перцептивному рівнях та надзвичайної складності компоненту, дослідники включають до складу інтонаційної системи від одного-двох до дев'яти компонентів [1, с. 83]. В будь-якому інтонаційному ланцюжку можна виділити та описати три рівні інтонаційної структури: універсальний рівень, рівень словесної просодії даної фрази та специфічний, який відображає фразово-просодичні особливості даної мови [3, с. 220]. Кожен з вищезгаданих трьох рівнів інтонаційної структури фрази складається з компонентів. Універсальний рівень охоплює три інтонаційні сфери, структуру та функцію плану змісту, відношення плану змісту до плану вираження. Розглянемо ці складові.

План змісту включає темп, мелодіку фрази, паузацію та емоційно-оціночний компонент. План змісту функціонує лише в системі, яку складають компоненти універсального рівня. Відношення плану змісту та плану вираження здійснюються через мелодіку фрази та логічного наголосу. До загальних фонетичних явищ, що складають універсальний рівень, відноситься членування фрази на інтонаційні одиниці, які в різних дослідників називаються синтагмами, інтонаційними групами, мовленнєвим тактом, ритмічною групою тощо. Також до загальних фонетичних явищ належать закономірності використання шкал та термінальних тонів, комбінаторика передшкाल та шкал, комбінаторика шкал та термінальних тонів (інтонаційних контурів), та паузація при з'єднанні синтагм. Деякі дослідники до загальних фонетичних явищ відносять також і загально мовні та індивідуальні моделі. При накладанні одна на другу ці моделі породжують міжмовні зональні просодичні об'єднання. Таким чином розрізняють регіональні інтонаційні особливості тієї чи іншої мови. Стосовно англійської мови можна казати, наприклад, про регіональні інтонаційні особливості південного та північного варіантів англійської мови. До універсального рівня також відносяться темпоральні показники. Наприклад, ізохронність мовленнєвих тактів, яка спостерігається при вимові коротких та довгих ланцюгів висловлювання: короткі ланцюги вимовляються довше, а довгі коротше [3, с.221].

Рівень словесної просодії складається з просодичних характеристик слів, які входять до складу фрази. Цей рівень складається з двох типів фактів. Перший тип фактів представлений сукупністю загальних відомостей про словесну просодію в даній мові, про тип наголосу, про середню довготу слова і так далі. Другий тип фактів представлений відомостями про просодичну організацію самої фрази, кількості наголошених та ненаголошених складів, кількість за ядерних складів, тип шкали та термінального тону тощо.

Третій інтонаційний рівень фрази складається з фразової інтонації даної мови. До цього рівня належать також специфічні риси інтонаційної організації в споріднених групах мов.

Проаналізуємо функціонування компонентів інтонаційної системи. Почнемо з ритму. Ритм є надто цікавим компонентом. Ряд дослідників наголошує, що ритмічна структура встановлює довжину та якість звуків розрізняють первинний ритм, пов'язаний з диханням, та безперервність, та вторинний ритм, коли за допомогою акцентних та мелодичних засобів ритм в деякій мірі набуває семантичного значення. Ритм є чергуванням наголошених та ненаголошених складів. Відомо, що усі мови за ритмічною організацією розподіляються на *syllable-timed* and *stress-timed*. Умовно, на наш погляд, можна виділити кілька типів ритмічної організації англійського дискурсу. Першим типом ми називаємо ритм із застосуванням фразового наголосу, коли наголошені та ненаголошені склади чергуються за усталеними фонетичними правилами, а розмежування синтагм паузами є більш-менш рівномірними. Другим типом ми називаємо ритм із застосуванням розумінні, що він наголошує склади, які зазвичай мають бути ненаголошеними. Третім типом ритму ми називаємо емоційний ритм, коли паузи хезитації стають характерними ознаками емоційного мовлення.

Другим важливим компонентом інтонаційної системи мови є швидкість мовлення. Вона буває трьох типів, повільна (до чотирьох складів за секунду), нормальною (до шести складів за секунду) та високою (до восьми складів за секунду). Швидкість мовлення залежить від мети комунікації та емоційного стану мовця.

До просодичної організації тексту також відносять фоностилі, або функціональні розмовні стилі. Потрібно зауважити, що питання про те, чи можна вважати функціональний розмовний стиль окремою одиницею чи ні, залишається дискусійним. Більшість дослідників вважає, що функціональні стилі лише є відповідниками до стилів писемного мовлення. Гальперін встановив відповідність п'яти розмовних стилів, інформаційного,

академічного, публіцистичного, декламаційного та розмовного, основним стилям писемного мовлення [5, с.19]. Цілком зрозуміло, що просодична організація тексту/дискурсу залежить від обраного функціонального розмовного стилю. Функціонування компонентів інтонаційної системи буде відрізнятися в залежності від стилю мовлення. Для прикладу достатньо порівняти, наприклад, декламаційний та інформаційний стилі.

Паузація відіграє в просодичній організації дискурсу одну з найважливіших ролей. Паузи в дискурсі бувають синтаксичні, логічні, та ми не будемо зупинятись на цьому компоненті, лише зауважимо, що в залежності від обраного стилю мовлення, від обраної комунікативної стратегії темпоральний компонент паузи буде зазнавати суттєвих змін.

Важливим фактором, який впливає на просодичну організацію тексту, є комунікативна інтенція та комунікативна стратегія, яка цілком залежить від інтенції мовця. З теорії прагматики відомо, що в англійській мові виділяють констатив, промісив, менасів, перформатив та квеситив.

Цілком зрозуміло, що просодична організація даних типів мовленнєвих актів буде залежати від інтенції мовця, ситуації спілкування та деяких соціокультурних факторів. З іншого боку, зараз мають місце дискусії, чи є дискурс/текст комунікативним. Однак, на думку Мамардашвілі, або Бахтіна, або Хабермаса, це не так. Текст чи мовлення лише потенційно є комунікативною дією, але це ще не позначає, що вони включені до процесу комунікації. Тому є необхідність розрізнити два поняття, повідомлення та посилення. Якість тексту, як посилення, не позначає наявності повідомленості даного тексту, так Хабермас наголошував, що без наявності позамовного контексту мовлення не може вважатись за комунікативну дію. Процес комунікації позначає, що дискурс володіє якістю повідомленості кому-небудь, комунікаційне середовище дискурса доступне безпосередньо чи за допомогою спеціальних засобів (наприклад, просодії), а сама комунікація являється реальною, тобто, інтерактивною. Спробуємо дати визначення поняттю комунікативність. Будь-який дискурс своїм змістом з'ясовує комунікативний простір – внутрішній смисловий простір, вбудований в множинність актуальних контекстів, цей простір містить сукупність прямих та посередніх адресатів, для яких він і є передбачений, або яким відкрито чи приховано опонує. Ця кореляція між смислом дискурса та актуальним контекстом та реальним адресатом і є першою умовою комунікативності – текст має подаватись через комунікативний простір. Це стосується внутрішнього змісту дискурсу. З іншого боку, будь-який дискурс стає інтерсуб'єктивним під час

реального процесу комунікації. На цій стадії побудови дискурсу відбувається цікавий психічний процес, автор повідомлення прогнозує його успішність/неуспішність, можливі труднощі для адресата під час декодування, і так далі. На нашу думку, можна казати, що це впливає на комунікативну інтенцію та вибір тієї чи іншої комунікативної стратегії. Умовно цю стадію можна назвати первинним комунікативним актом. Вторинним комунікативним актом можна вважати співвіднесення комунікативного простору (комунікативного змістовного смислу дискурсу) з середовищем комунікації. Спостерігається така зворотня відповідність: якщо середовище комунікації менше за комунікативний простір, такий дискурс не є комунікативним, а якщо середовище приблизно однакове чи більше за комунікативний простір, дискурс стає комунікативним. Це є другою умовою комунікативності. Класичне розуміння комунікації передбачає протиставлення сфери смислу (до знакового простору) та сфери вираження (знакового простору), та припускає, що комуніканти можуть вступити у взаємодію лише за умови володіння єдиним кодом та певними правилами побудови дискурсу, які відомі комунікантам. Класична модель комунікативного акту є єдність двох нерівних сторін, кожна з яких в певний момент є приймаючою чи передаючою певні закодовані повідомлення. Виходячи з цього, комунікативною стратегією побудови дискурсу є засіб побудови чергового повідомлення учасника комунікації у вигляді реакції на попереднє повідомлення співрозмовника чи попередній контекст, іншими словами, комунікативну стратегію можна визначити як комунікативну тактику. При цьому кожне висловлювання будується таким чином, щоб воно наблизило її автора до певної комунікативної мети. Існує конструктивна модель діалогу, згідно з якою комунікативна стратегія характеризується чотирма так званими контекстуальними факторами, з яких два залежать від слухача, а решта від мовця. Розглядаються наступні фактори:

1. Фактор очікування – відповідає чергова репліка партнера очікуванням мовця чи ні;
2. Фактор центрального поняття – відповідало повідомлення партнера темі дискурсу чи ні;
3. Фактор ініціативи – чи виявляє мовець ініціативу;
4. Фактор мети – чи має мовець не досягнути мету комунікації.

Серед основних комунікативних стратегій, на які ми хотіли би звернути увагу в даній статті, найважливішими, на наш погляд, є тематизація предмету буття, суперпозиція реми, рецесія теми та неінгерентність теми. Коротко охарактеризуємо їх. Тематизація предмету буття використовується для введення нового об'єкту, при використанні даної стратегії предмет стає темою висловлювання

та ставиться в препозицію, а місце стає ремою. Суперпозиція реми полягає в тому, що локалізатор та предмет стають ремою одночасно, ця стратегія слугує для згущення подачі смислу, тому що досягається особлива комунікативна напруженість. Рецесія теми полягає в тому, що учасники ситуації зсуваються з першого плану, таким чином, особлива увага привертається до ситуації в цілому. Неінгерентність теми прямо пов'язана з імпліцитним значенням. Вона використовується для здійснення логічного зв'язку речень в дискурсі та передачі ілокутивного значення. В даному випадку рема пов'язує причинно-наслідковий зв'язок попереднього контексту. Така комунікативна структура використовується для підтримки логічного зв'язку дискурсу.

На закінчення хотілося б зауважити, що це не всі комунікативні стратегії побудови дискурсу, так само, як і не всі засоби просодичної організації дискурсу були проаналізовані в даній роботі. Сьогодні, коли когнітивний аспект дослідження мовлення виходить на перший план, подальші вивчення просодії дискурсу набувають нової актуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варенинова, Ж. Б. К проблеме компонентов интонации / Ж. Б. Варенинова // Филологические науки. – 1997. – №2. – С. 10-12.
2. Златоустова, Л. В. Общая и прикладная фонетика / Л. В. Златоустова и др. – М., 1986. – 304 с.
3. Николаева, Т. Н. Три интонационные слоя звучащей фразы / Т. Н. Николаева. – М. : Наука, 1979. – С. 219-225.
4. Потапова, Р. К. Речь : коммуникация, информация, кибернетика / Р. К. Потапова. – 2-е изд., доп. – М., 2001. – 562 с.
5. Соколова, М. А. Практическая фонетика английского языка / М. А. Соколова. – М. : Владос, 1997. – 384 с.
6. Антипова, Е. Я. Пособие по английской интонации (на англ. яз.) / Е. Я. Антипова и др. – 2-е изд., доп. – М. : Просвещение, 1985. – 224 с.

АНОТАЦІЯ

Баранова О.І. Просодична організація та комунікативні стратегії побудови дискурсу

Стаття присвячена просодичній організації тексту, внутрішньому змісту дискурсу, основним комунікативним стратегіям та аналізу функціонування компонентів інтонаційної системи.

Ключові слова: комунікація, комунікативна стратегія, просодія, інтонаційна структура та її компоненти, тема, рема.

SUMMARY

Baranova O. I. The Prosodic organization and the communicative strategies of the discourse.

The article is devoted to the prosodic organization of the discourse and the main communicative strategies. The components of the intonation system and their function in the discourse have been analyzed.

Key words: communication, communicative strategy, prosody, the intonation structure and its components, theme, rheme.

*О.Ф. Богоява
(Горловка)*

УДК 81.

К ВОПРОСУ ОБ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

В современном языкознании дизъюнктивные (или разделительные) отношения в простом и сложном предложениях неоднократно описывались и выделялись в особый вид смысловых отношений. Соответственно изучались значения разделительных союзов и в первую очередь союза «или» как основного выразителя альтернативных отношений.

А что же такое альтернатива? Проследим, как трактуют этот термин словари. Например, Webster's Third New International Dictionary of the English Language [1, с. 2457] даёт такую характеристику: альтернатива – это а) логическое утверждение в форме « $r \sim q$ », идиоматично передающееся как « r или q » и обозначающее значение « r или q или оба»; б) коннектор «или», используемый в логике в инклюзивном смысле; в) функция истинности или оператор, обозначающийся в логике «или» [1, с. 63].

Функцией истинности называется пропозициональная функция, чья истинность / ложность зависит от её аргументов [1, с. 2457]. Там же мы находим таблицу истинности [1, с. 2457], которая содержит несколько различных типов истинности / ложности функций истинности для определённых аргументов. Эта таблица включает в себя наиболее важные функциональные коннекторы, обозначающие соединение \bullet , альтернативу \sim , двойное условие \equiv , условие ε , альтернативное отрицание $|$, объединённое отрицание \downarrow , несовместимость $+$ и просто отрицание \sim . (Например, утверждение $r \bullet q$ верно, если оба аргумента верны, в то же время при двояком условии утверждение $r \equiv q$, верно, только если оба его аргумента или верны или ложны).

Таблица истинности

Утверждение	Утверждение	р и q соединение (конъюнкция)	р или q (инклюзивное) альтернатива (дизъюнкция)	р если и только если q дважды условное	если р, то q условие	ни р и q альтернативное отрицание	ни р, ни q объединённое отрицание	р или q (экслюзивное) несовместимость (дизъюнкция)	ни р отрицание
р	q	$r \bullet q$	$r \sim q$	$r \equiv q$	$r \varepsilon q$	$r q$	$r \downarrow q$	$r + q$	$\sim r$
и	и	и	и	и	и	л	л	л	л
и	л	л	и	л	л	и	и	и	
л	и	л	и	л	и	и	л	и	и
л	л	л	л	и	и	и	и	л	

Альтернативные отношения по своей природе разделительны (или дизъюнктивны). Thorndike [8, с. 291] определяет дизъюнкцию как логическую пропозицию, которая утверждает, что один или другой из двух аргументов истинен, но оба они не могут быть истинны. Авторы толкового словаря [1, с. 651] считают, что дизъюнкция – это отношения между аргументами логического утверждения или суждения, выражающие альтернативу, а также, утверждение пропозиции, принимающей форму (1) $r \sim q$ (р или q или р и q) и форму (2) $r + q$ (р или q, но не р и q), где в первом случае (1) имеет место инклюзивная дизъюнкция, а во втором (2) – экслюзивная дизъюнкция.

Все эти формулировки касаются логики. Джеймс Д. Макколи [13] в своей работе «Логика и словарь» остерегает лингвиста от смешения логических систем и логического языка от естественного языка.

Посмотрим, как характеризуются термины альтернативы и дизъюнкции с точки зрения естественного языка.

В толковом словаре [1, с. 63] мы находим, что альтернатива – это пропозиция или ситуация, предполагающая выбор между двумя вещами: в то время, как одна выбрана, другая – отвергнута.

Словарь Hornby [7, с. 25] интерпретирует альтернативу как выбор между двумя вещами, когда одна может использоваться вместо чего-то другого или как одна из возможностей. Сходные значения этого слова мы находим и в других источниках [9, с. 40], [3, с. 25].